

ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

REVUE ֆրանսիական հանդէսը վերջերս դիմել էր Եւրոպայի բոլոր ականաւոր գրողներին, փիլիսոփաներին, դիւանականներին իմանալու համար նրանց կարծիքը հայրենիքի և համամարդկային սիրոյ մասին: Հանդիսի նպատակն է այս դիմումով պարզել, թէ հնարաւոր է արդեօք հաշտեցնել այդ երկու հասկացողութիւնները՝ որոնք ներկայացնում են խրմբական եւր և ալարուիզմը: Դրուած հարցի առաջնակարգ նշանակութիւնն այժմի առաջ ունենալով, մանաւանդ այժմ, երբ հնի ու նորի կատաղի ընդհարումը մի անցողական շրջանի կանխանշան է կ'ստան, ժամանակակից մարքի բոլոր նշանաւոր ներկայացուցիչները պատասխանել են Revue-ի հարցին տակի կամ պակաս երկար խորհրդածութիւններով, որոնք և հրատարակուցին նոյն հանդիսի այս տարուայ առաջին երեք համարներում: Անկարող լինելով թարգմանաբար մէջ բերել այդ բոլորը՝ մենք կը բաւակաւանանք միայն եզրակացութիւններով, որ մի հակիրճ ամփոփումն է արտայայտուած կարծիքների և մտքերի:

«Ինչպէս մեծամասնութիւնը գրականագէտների և գիտունների, ասում է Revue-ն, նոյնպէս և մեծամասնութիւնը գործի մարդկանց, քաղաքագէտ և հրապարակախօս, կարծում են, որ Հայրենիքը և Մարդկութիւնը հնաբաւոր է հաշտեցնել: Յիշենք այս առթիւ Պոլ Դեշանելի, դը-Դիլոնի, Դե-տտուրնի դը-Վոնտանի, Ուրլեն Դոհիէի, Գուլայօի, Լոկուրայի, Պուանկարէի կարծիքները:

Միայն մի քանի անշտա ձայներ

նացիոնալիստների՝ ինչպէս Պոլ Դե-րուլեզ, Էդմոնդ Լըպլլիտէ, դուցէ և պահանջողական Դընի Դոլէնի, որոնք պնդում են, թէ հայրենասիրութիւնը և համամարդկային եղբայրութիւնը անհաշտ դադափարներ են: Սակայն նացիոնալիստների խտասիրտ կատաղութիւնն ապացուցանում է, որ նրանք բռնադատում են իրանց սեփական զգացմունքները, որովհետեւ կարծում են, թէ համամարդկային դադափարների տարածումը կարող է թուլացնել ազգային ինքնապահպանութեան բնագոյր ամբողջ պարզամիտ գլուխներում: Արդ՝ ճշմարտութիւնը բանալու այս երկիւղը այժմ թուում է միանգամայն անօգուտ: Ժողովուրդն այժմ չափահաս է արդէն, այլևս չի կարելի նրան առաջնորդել անվիճելի դոգմաներով, այլ նրան հետաքրքրող հարցերի արդար և կատարեալ քննադատութիւնով: Ծածկել ժողովուրդից համամարդկային սիրոյ իրէալը՝ այս սինքն ճշմարտութեան մի մասը՝ նրա շովինիզմը վառ պահելու համար որեւէ պատերազմի հաւանականութեան առաջ, այդ կը նշանակի նրան համարել երեխայ:

Եւ արդէն օտարերկրացի հուշակաւոր մտածողները, որոնք մեզ կարծիքներ են ուղարկել, բնաւ չեն բաժանում մեր երկրի մի քանի պետական գործիչների և գրողների անվստահութիւնը դէպի մեր հարեան ազգերը: Թէպէտ Մոմզէնի վերապահումը վկայում է միայն, թէ որքան նուազ է նրանում մարդասիրական հակումները: Բայց մեծ պատմաբանը պատկանում է անցած սերունդին: Նրա հակառակ՝

լուրդ Աւերիւրին, Անրիկօ Ֆերրին, զը Դուքերնատին, Գոշուտ, Լամբրեխտ, Լամբրոզո, Նիվինհուի, Մաքս Նորդաուս և Նովիկով վկայում են, որ մարդկութեան ոչ ոք կարող է միայն ամբողջով հայրենասիրութիւնը՝ գտնելով այդ զգացմունքը: Այս համեմաշխութիւնը ամենալաւ նշանն է ազգերի փոխադարձ արդարութեան զազափարի յառաջագիտութեանը:

Ահա ճշմարտութիւնն ըստ մեր կատարած քննութեան, թէ քաղաքակիրթ աշխարհում ինչ վիճակում են գտնուում Հայրենիքի և Մարդկութեան յաբարերութիւնները: Մեր ժամանակի համարեա բոլոր բարձր մարքերը յայտնում են, որ ազգերի մէջ եղբայրութիւնը անհրաժեշտ է նոյնիսկ այդ ազգերից իւրաքանչիւրի բարբրի համար:

Անշուշտ՝ բռնութեան դեւը նրանց սրտից դեռ դուրս վանուած չէ: Դուցէ իրանց դժբախտութիւնից ազգերը իբրեւ դէմ դուրս գան անհիմն ոտնձգութիւններով: Այս հրէշաւոր հաւանականութիւնը չի կարող նուազեցնել միջազգային պարտքը: Գէտք է առել և կրկնել հառաքակութեանը. թողէ՛ք օտար ազգերի դէմ տածած ձեր ատելութիւնը, փնտրեցէ՛ք ոչ այն, որ ձեզ բաժանում է նրանցից, այլ այն, ինչ մօտեցնում է ձեզ: Եւ եթէ նրանցից մէկը վաղը ձեզ վրայ յարձակուի, ողբացէ՛ք նրա կուրուքիւնը և պաշտպանեցէ՛ք ձեր երկիրը հերոսաբար: Բայց երբ կը յաղթանակէ՛ք, վերսկսեցէ՛ք եռանդալին պատրաստել օգտակար և ազնիւ եղբայրութիւնը:

Այս ազնիւ սկզբունքները կարճոյ են, արդեօք մարի չափ անգամ նուազեցնել հայրենասիրելի զգացմունքը: Անշուշտ ոչ: Ամբողջ ճշմարտութիւնը... ժամանակակից ազգերը իրաւունք ունին իրանց բախտաւորութեան համար այդ ճշմարտութիւնն իմանալ:

Բարեկամական համեմաշխութիւնը ուրեմն ընդհանուր ցանկութիւն է այն բոլոր հեղինակների և պետական գործիչների, որոնց մենք դիմեցինք: Նը-

րանցից մի քանիսը՝ ինչպէս Ջարլ Րիչէ, Մորիս Բուլոք, Անտուի Փրանս, Ուրբէն Դոնիէ, Նախագահ Մանօ, Ֆուրնիէ, Նաբէ, Լամբրոզո, Նովիկով, Վանդերվիլդ երազում են երոպական ֆեդերացիայ:

Արդեօք սա մի խմբաբաժնի Ո՛չ, գուցէ և խմբաբաժնի Տո՛ւր: Տրամաբանօրէն դատելով՝ կարելի է կարծել, որ այս ֆեդերացիան կ'իրագործուի, երբ բոլոր քաղաքակիրթ ազգերը հաշտեցնեն Հայրենիքի և Մարդկութեան ուղիքը: Այս երկու զազափարների մերձեցման հետ միաժամանակ ազգերը կամաց-կամաց կը թողնեն իրանց եսական փառասիրութիւնները: Նրանք կը դերասանեն միջազգային արդարադատութիւնը, որ այսօր հազիւ սկսուած է, և որը նրանք կը դնեն հաստատ հողի վրայ: Նրանք կը բազմացնեն դաշնագրերը միջնորդ դատարանների մասին, որոնց մէջ գոյութիւն չեն ունենայ փաբիսեցիութեամբ ծիծաղելի այն յօդուածները, ուր խօսուում է ազգային պատուի վերաւորանքի մասին ներկայ դաշնագրերում: Միթէ՛ երբեք չի իրական պատիւը կարող է դուրս մնալ արդարադատութիւնից:

Ազգերը անմիտ պատերազմներով իրանց վէճերը լուծելուց կը հրաժարուն վերջնականապէս:

Դիսկո, Միլրօ, Էլիզէ Բեկլիս, Մետերլինկ ցանկութիւններ են յայտնում, որոնք անցնում են նոյնիսկ եւրոպական ազգերի դաշնակցութիւնից: Նրանք ցանկանում են ազգերի կատարեալ միացումը և սահմանների արմատական ջնջումը: Թէ՛ և շատ քիչ ձայներ են բարձրանում այսպիսի իդէալ պաշտպանելու համար, անհիմն չէ մտածել սակայն, որ նա կ'իրականանայ մի օր, երբ եւրոպական դաշնակցութիւնը և առեւտրի ազատութիւնը կատարեալ կը լինի:

Ներկայումս, երբ այնքան մեծ է փոխադարձ անվստահութիւնը, իւրաքանչիւր ազգ ձգտում է փակուլ իր սահմաններում և աշխատում է ի հար-

կին ուրիշներէց բնաւ առեւտրական կախումն չունենալու նա շրջապատում է իրան մաքսային պատերով՝ պաշտպանելու համար իր այն արդիւնազոր-ծուծութիւնները, որոնք իր երկրում չէին կարող դարգանալ առանց այդ առեւտրական միջոցի:

Միևնոյնը չի լինի մի դաշնակցութեան մէջ, ուր կ'իշխի փոխադարձ վստահութիւնը: Ամեն մի այդ կարող է նուիրել իր ոյժերը այնպիսի արդիւնաբերութեան, որ համապատասխանում է իր երկրի բնութեանը, և մաքսային արդիւնները կը կորցնեն իրանց խորհուրդը: Անբերքի դաւառները բնակիչները կը դնան ակի հաբուստ երկրները, և այս գաղթականութիւնները կը ջնջեն սահմանների ներկայ կարեւորութիւնը:

Չառ հաւանական է՝ ինչպէս այդ նախադուշակում է Գարբէլ Տարզը, որ այդ ժամանակաշրջանում, նմանուիւն օրէնքի կերտուածմբ, գաւնազան քաղաքակիրթ երկրներէ վարչական հաստատութիւնները բնաւ չեն տարբերուի իրարէ: Փորձը ցոյց կը տայ ամենքին, թէ որոնք ևն լուսագայնները:

Եւ սա կը լինի վերջաբանը հետեւեալ երեք էտապներէ—համընդշուութիւն եւրոպայի դանազան ազգերի մէջ, դաշնակցութիւն և յետոյ ձուլումը իրար հետ: Ջանապան հեղինակներէց, որոնց կարծիքին գիտնելնք, մի բանիսը խօսքին առաջին էտապից, ուրիշները երկրորդից և երրորդից: Չառ հաւանական է, որ այս տարբեր պատասխանների մէջ հակասութիւն չկայ և որ միայն նրանց ցանկութիւնների իրադրոժական ժամանակը ակի կամ պակաս հեռու է:

Այսպէս թէ՛ այնպէս՝ Հայրենիքի և Մարդկութեան հաշտութիւնը ընդհանրապէս հնարաւոր է միջազգային եղբայրութեան և համաձայնութեան մէջ, թէ՛ Դիւլլո, Միքքո, Մետերլինկ, Էլիզէ Բեկլիս կարծես ուղում են պնդել, որ ազգերի ձուլուելը առաջ կը բերի հայրենասիրութեան ջնջումը:

Իրաւայի՛ են նրանք արդեօք: Վասկածում ենք: Տարդի հետ կարելի է կարծել, որ հայրենասիրութիւնը իր մնայ և այն ժամանակ, երբ քաղաքակիրթ ազգերի վարչական հաստատութիւնները կը միանան:

Ի՞նչ բնաւորութիւն կ'ունենայ այն ժամանակ հայրենասիրութիւնը. անշուշտ նա բուն տիրապետութեան որեւցանկութիւն չի պարունակի, նա չի պարփակուի որեւէ սահմանով, նա չի պաշտպանի որեւէ առեւտրական կամ ֆինանսական շահ, որովհետեւ առանձին ընկերակցութիւններ կը կազմուեն այդպիսի շահերի համար: Մի լուսըով նա կը լինի այն, ինչ որ է այժմեան հայրենասիրութեան ներքինը, այսինքն գեղեցկութիւնն ու ճշմարտութիւնը բմունելու մի առանձին եղանակ:

Դարձեալ Փրանսիացիները կը լինին աշխարհում, բայց նրանք անհրաժեշտապէս համախմբուած չեն լինի որոշ ծավերի, գետերի և լեռների մէջ: Փրանսիացի կը մնան բոլոր նրանք, որոնք կը սերեն միաժամանակ Դեկարտին, Գորնելին, Նիկոլա Պուսսէին, նրանք, որոնք կը հաւատան բարոյական ազատութեանը: Գերմանացի կը մնան բոլոր նրանք, որոնք հաւատարապէս կը պաշտեն Լայբնիցներին, Վանտերին, Հեգելներին, Գեոթէներին, Բեթհովէններին, ինչպէս և նրանք, որոնք ունին սխտեմատիկ խելք, սիրում են կանխատեսել և խորապէս կապուել հազիւ նշմարելի ճակատագրական երեւոյթներին: Անգլիացիները կը լինին աշխարհի ամեն ծայրերում, որոնք կը պաշտեն Ջեքսոնի, Լոկիւր, Բենթամ, բոլոր օգտաւարչաները, որոնք կը տեսնեն մարդկային հոգում մի պարզ ցանց հաճելի և անհաճոյ զգացողութիւնների, և որոնք կ'աշխատեն արժանապայել կեանքով ձեռք բերել վայելքի ամենամեծ բաժինը: Գը լինին իտալացիներ—Դանտէի և Միքէլ Անջելոյի եռանդուն երկրպագուները, կը լինին ռուսներ իրանց Տոլստոյով կային:

Հայրենասիրութիւնն ուրեմն վարչականօրէն միացած Մարդկութեան մէջ կը լինի ազգերի փոխոստակական և բարոյական հոգու մի մնացորդը: Այդ էլ մի ընկերակցութիւն է, բայց հոգեւոր և ազատ ամեն մի ներկական սահմանումներէց, մի տեսակ աշխարհական դաւանութիւն: Արդ՝ այս բոլոր դաւանութիւնները, ինչպէս այսօրուայ փոխոստակական բոլոր բարձր սխտեսները՝ կը միանան համամարդկային սիրոյ մէջ:

Ես կարծում եմ նոյնպէս, որ այս հոգեւոր հայրենասիրութեան հետ միաժամանակ զոյգութիւն կ'ունենայ նաև մի ուրիշը, շատ զօրեղ, շատ քաղցր, այն զգացմունքը, որ կապում է իրար մեր միևնոյն ձորում կամ միևնոյն լեռնալանջի վրայ ծնուած մարդկանց: Դաւանային եղբայրակցութիւնը, մշայնքան ընդարձակ, որքան ժամանակակից ազգութիւնները, բայց սահմանափակուած այն վայրերում, ուր սահել են մանկութեան և երիտասարդութեան օրերը, այն դիւթիշ քնքշութիւնը, որ զարթնցնում է մեր հոգում հայրենի հորիզոնի, ճանապարհների, տան տուփը, անշուշտ երբէք չի ֆնջուի: Բայց ո՞վ չգիտէ, որ ծննդավայրի այս սէրը չի ժխտում բոլոր ուրիշ մարդկանց օշադներէ կրկնուած յարգանքը:

Եւ այնպէս՝ իր հեռավոր կամ մօտաւոր էվոլյուցիայի որեւէ աստիճանում կարելի չէ հայրենասիրութիւնը նկատել որպէս ներհակ զգացմունք համամարդկային սիրուն: Անլին կ'ստենք. այն ժամանակ աւելի քան երբէք նա իր զերագոյն արտայայտութիւնների մէջ կը պահպանի իր ներկայ բնատուրութիւնից այն՝ ինչ որ մաքուր է և քաղցր միաժամանակ:

«Русская Мысль»-ի յունուարի համարում ապուած է մի հետաքրքիր յօդուած «Գիւղական դասակարգի կազմը» վերնագրով:

Եթէ ընթերցողը հետեւի է վերջի տարիներում ռուսաց զբաղանդութեան, անշուշտ նկատած կը լինի, թէ ինչ

ահազին քանակութեամբ հետազոտութիւններ են նուիրուած գիւղացիական հարցի (крестьянским вопросу) ուսումնասիրութեան: Այս հարցը շատ բարդ է և բաժանում է շատ ուրիշ աւելի մանր հարցերի: Ուսումնասիրուած են գիւղացու անտեսական, բարոյական, կրօնական, ազգագրական առանձնայատկութիւնները կայն, բայց գլխաւոր հարցերը, թէ ինչ է գիւղացին և թէ ինչ փոփոխութիւնների է ենթարկուած այս դասակարգի կազմը, շատ քիչ են շօշափուած: Մինչդեռ այս հարցերը պէտք է համարել ամենագլխաւորները:

Ահա այս պահասութիւնն է, որ ցանկացել է լրացնել պ. Սերգէյ Տոլստոյը վերոյիշեալ յօդուածով:

Եւրոպայի ոչ մի երկրում չկայ այնպիսի ահազին տարբերութիւն գիւղացու և ուրիշ դասակարգերին պատկանող անձանց մէջ, ինչպէս Ռուսաստանում: Այստեղ գիւղացիք կազմում են մի առանձին դասակարգ իրանց յատուկ օրէնքներով, դատարաններով և գիւղական վարչական կարգերով: Միմիայն սրանց նկատմամբ են զործածուած խայտառակ մարմնական պատիժները:

Բայց գիւղացիական դասակարգը մի կատառ չէ, որի կազմը չի փոփոխուած, այլ մի երեքում մարմին է, որի մէջ մտնում են և որից հեռանում են զանազան անհատներ:

Տեսնենք ուրեմն, թէ ինչ է գիւղական դասակարգը և ինչպէս է փոփոխուած նրա կազմը:

Առաջի հարցին պատասխանում է «Օրէնքների հաւաքածու»-ի IX հատորի 671 յօդուածը, որից երևում է, որ գիւղացու ծագումը շատ զանազան է և որ մալ մի որեւէ օրոշում, թէ ինչ է գիւղացին, շատ դժուար է: Մի բան, որ ընդհանուր է այս բոլորի համար, այն է, որ սրանք ամենքը ենթարկուած են իրանց յատուկ օրէնքներին:

Երկրորդ հարցին, այսինքն թէ ինչպէս է փոփոխուած գիւղական դասակարգի կազմը, պատասխանելու հա-

մար պ. Տոլստոյ ռուսաց օրէնքներից բերում է այն յօդուածները, որոնք թոյլ են տալիս զբուխ կամ զուրս զբուխ գիւղացիութիւնից:

Նախ՝ գիւղացի են այն երեխաները, որոնք ծնւում են գիւղացի հօրից: Երկրորդ՝ գիւղացի են կարող զբուխ իրանց կամբող տուրք տուող դասակարգներից: Երրորդ՝ մի քանի դէպքում պատշաւոր են գիւղացի զբուխ օրէնքով արտոբուածները և իւրաւունքներից զրկուածները (зачищенные права соотвѣтны):

Իրանց կամբող զբուխներ շատ քիչ են պատահած, որովհետեւ նրանք հոգ չեն ստանում: Քիչ են նոյնպէս և պարտաւորուած զբուխներ: Յամենայն դէպս զբանցից գիւղական դասակարգը միայն միտուում է:

Միւս կողմից շատ սովոր է հակառակ հոսանքը: Ամեն առթիւ գիւղացիական դասակարգից զուրս են դալիս տհազին թուով մարդիկ, և այն էլ ամենարնախ մասը:

Ամեն մի գիւղացի յայտնի պայմաններում կարող է, նոյնիսկ պատշաւոր է զուրս զբուխ գիւղից:

Գարող են զուրս զբուխ այն գիւղացիները, որոնք հարստանալով կը սկսեն պարտաւոր լիւծառականութեամբ, միջնակարգ կամ բարձրագոյն դպրոց աւարտողները, հոգեւորական դասնողները, տէրունական ծառայութեան մասնողները և վերջապէս դատաւարաւուծները, որոնք զրկուած են յոյր իրաւունքներից (съ зачистными правами):

Այս բոլորից յետոյ պարզ է, թէ ով է մնում գիւղացի: Այն բոլոր անձինք, որոնք փոքրիշատէ բարձրանում են

ընդհանուր մակերեսից թէ իրանց ուսումով, թէ փողով, կարող են, նոյնիսկ մի քանի դէպքերում պատշաւոր են թողնել գիւղացիական դասակարգը. գիւղում մնում են միայն նրանք, որոնք ոչ ուսում ունեն, ոչ փող, ոչ աւանձին ընդունակութիւն կային: Միթէ զարմանալի ոչէ՞ք է լինի, որ գիւղացին տղէտ, աղքատ է, չի առաջագիւծում, ձեռնարկող չէ, անկարող է արտայայտել իր կարիքները կային:

Միևնայն է, ստում է պ. յօդուածագիրը, զարմանալ, որ կաթը իւլալի չէ, երբ բաշած է նրա երեսը, սերը:

«Экономическая Газета»-ի № 5-ում պ. Վ. Տոտովսկան բերում է կեանքի համեմատական արժէքը մի քանի կրկրներում: Այդ համեմատական թւերից երեսում է, որ կեանքը ամենաթանգագին է Փրանսիայում: Ռուսաստանի մեծ քաղաքներում կեանքը շատ քչով է աւելի էժան:

Իսկ մի քանի բաների համար մենք վճարում ենք ոտքադրելի գներ: Օրինակ. թէյի համար զբարձրագու հետ համեմատած 30 $\frac{1}{2}$ % աւել. ծխախոտի՝ 687%, թղթի՝ 690%, ածուխի՝ 200%, գիւղատնտ. մեքենաների՝ 159%: Ինչ վերաբերում է մետաղից շինուած բաներին, ամերիկացին՝ օրին.՝ մի փութ մեխին տալիս է 1 բ. 50 կոպ. իսկ ռուսը միայն մաքս է տալիս 3 բ. 20 կոպ., իսկ մեխի փութին 4-ից 8 բ. Մի զր. ամենալատ թէյը մեղ մօտ արժէ 1 բ. 40 կ., իսկ Լոնդոնում 31 կ.: Նաւթի փութը Պետերբուրգում արժէ 1 բ. 30 կոպ., Լոնդոնում 83 կոպ.:

Այս թանգութեան զլիսաւոր պատճառն է հովանաւորական մաքսերը: